

den charm, som kännetecknar samklangen av tvänne olika mensurerade, helt självständiga stämmor.

3) Transmissionssystemet medför ovillkorligen s. k. »tonhål». Om man andragit två »stämmor», t. ex. »Gedakt 8'» och »Gedakt 4'» (den senare kan mycket väl på manubriet *bära* ett annat namn, t. ex. Flöjt 4'), och nedtrycker tangenten för ostrukna *a*, ljuda två pipor: *ostrukna a* och *ettstrukna a*. Kvarhåller jag denna tangent och nedtrycker dessutom tangenten *ettstrukna a*, tillkommer icke, som i en vanlig orgel, två nya ljudande pipor, eftersom den *ena* pipan (för *ettstrukna a*, som 8'-ton) redan är i funktion som 4'-ton för *ostrukna a*, utan *endast en ny ljudande pipa*. Ännu värre blir det, om man har tangenterna för *ostrukna a* och *tvåstrukna a* nedtryckta, och till dessa vill foga även *ettstrukna a*:s tangent. *Då finnes ingen pipa över för denna tangent!* Vid större antal »stämmor», d. v. s. vid större antal inkopplade manubrier, kan en kromatisk tonföljd kallas allt annat än tillfredsställande, ty tonstyrkan växlar allt eftersom piporna för de olika tangenterna äro mer eller mindre »upptagna».

4) Transmissioner av alikvotstämmor äro fysikaliskt omöjliga, ty en oktavstämma måste vara stämd tempererat, en alikvotstämma däremot skall vara akustiskt ren. En ton *g* i en oktavstämma (d. v. s. en stämma av 8', 4' etc. tonhöjd) överensstämmer icke i tonhöjden med en likabenämnd ton i en kvint- eller tersstämma. I en orgel med kvinttransmissioner — sådana har t. ex. Cecilia-orgeln *två* — begär man alltså, att en *g*-pipa skall ändra tonhöjd, allt eftersom man andrager ett manubrium för en »oktav»- eller »kvint-stämma»! Detta är orimligt; man nöjer sig alltså med ostäm- da (=tempererade) kvintstämmor i stället.

Ytterligare kan här tilläggas, att Cecilia-orgelns disposition sådan den ter sig i prospektet, icke kan kallas konstnärlig. Man har t. ex. anbringat *två* alikvotstämmor (kvint-stämmor) i manual I men däremot *ingen* i manual II.

(forts.)

Carl E. Rosenquist.

Bönboksforskningen fortsätter.

Det är för undertecknad en glädje att anmäla Dr. Lindquists bok om stormaktstidevarvets andaktslitteratur. Avhandlingen utgör en direkt fortsättning på undertecknads forskningar rörande medeltidens och reformationstidens bönelitteratur. Med noggrannhet och lärdom har Dr. Lindquist utfört sin uppgift.

David Lindquist: *Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet med särskild hänsyn till bön-, tröste- och nattvardsböcker.* Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens bokförlag. Pris kr. 9:50.

Första delen av avhandlingen utgöres av en redogörelse för och analys av andaktsböcker under stormaktstidevarvet. Materialets rikhaltighet har naturligen gjort en begränsning nödvändig. Det är huvudsakligen bön-, tröste- och nattvarvsböcker, som blivit undersökta. Att den liturgiska böneutvecklingen blivit utesluten, är naturligt. Däremot måste man beklaga, att förf. icke funnit sig kunna medtaga psalmböckernas bönböcker eller bönebeståndet i de för 1600-talets fromhetsliv så viktiga manualerna. Bådadera ha spelat en högst betydande roll i tidens folkliga andaktsliv och stå bön- och trösteböckerna mycket nära. Författaren synes ha kommit att förbigå en och annan bönbok endast därför att den råkat vara bunden i samma band som en psalmbok. Så är t. ex. fallet med Een liten Bönebok, tryckt av Ignatius Meurer 1626 och sammanbunden med en psalmbok men med egen paginering. Den lilla boken innehåller ett femtiotal böner, av vilka de flesta hämtats ur äldre svenska bönböcker, såsom Catechismus-bönboken, Een Bönebok 1552, Märten Helsings, Avenarii m. fl.

Det är närmare ett femtiotal bön-, tröste- och nattvarvsböcker författaren funnit mellan åren 1617 och 1717. I början av perioden flyter materialet sparsamt. En tydlig avmattning i bönboksproduktionen är märkbar. Från 1620 till 1640 hade endast omkring ett halvt dussin bönböcker sett dagen, däribland ingen av större betydelse. Bönboksproduktionens klassiska årtionde under stormaktstidevarvet är 1640-talet. Då utkom en rad betydelsefulla bönböcker, bland dem Basilius Förtschs Een Andelig Watukälla, översatt av Haquinus Ausius, Johan Georgs bönbok, så kallad efter den Brandenburgske kurfurste, på vars initiativ den ursprungligen tillkommit, och sist men icke minst Johan Arndts Paradis Lustgård, vars första upplaga på svenskt tungomål var årsbarn med Westfaliska freden. Detta var ett av de sista arbeten, som den flitige översättaren Ericus Schroderus skänkte vårt folk. Alla tre utkommo i flera upplagor, men den sistnämnda distanserar i detta avseende alla stormaktstidevarvets bönböcker, möjligen med ett undantag. Medan Een Andelig Watukälla väsentligen upplevde sin storhetstid under 1600-talet, har Arndts Paradis Lustgård behållit sitt inflytande ända in i vår egen tid. I biskop Stadeners bönbok t. ex. återgå mer än ett hundra böner på Arndt. Efter 1640-talets rika produktion finner man åter en märklig lakun. Under hela det följande kvartsekket sågo endast ett par bönböcker dagen. Först vid mitten av 1670-talet blir det åter fart i bönboksarbetet. Bland andaktsböcker, som utkommo på 1670- och 1680-talen, må särskilt nämnas Johan Gerhards Tröstebok, Ahasverus Fritschs Skrift- och Communionbok samt framför allt Kaspar Neumanns Kärna utaf alla böner, en utomordentligt betydelsefull andaktsbok både genom sitt innehåll och sin enorma spridning, som i det stycket t. o. m. överträffar Arndts Paradis Lustgård.

För övrigt finner man bönböcker av mycket skiftande slag. Förutom de vanliga bön-, tröste-, kommunion- och psaltarbönböckerna

möter man bönböcker för krigsfolk (Miles Triumphans 1647), resebönböcker (En Wandringz-Staaff 1697 och Peter Warnmarks Resebönbok 1709), bönböcker för kvinnor (Christelig Fruen-Timmers Andelige Dygde-Spejel 1695 och Andelig Pärle-Skrud 1696) m. m.

Dr. Lindquist har genomsökt ett stort antal in- och utländska bibliotek och nedlagt icke ringa möda på att uppspara de ursprungliga källorna till allt detta material, som ofta uppträder anonymt. Med ytterst få undantag är nämligen alltsamman översättning från utländska, huvudsakligen tyska källor. Det är beklämmande att finna, att den svenska andaktslitteraturen under såväl reformationstiden som stormaktstidevarvet varit så helt beroende av den tyska, att man under hela denna långa tidrymd av nära två århundraden knappast finner en enda genuint svensk andaktsbok. Orsakerna torde ha varit flera. Svenskarnas kända enfaldiga beundran för allt utländskt har kanske medverkat. Men tydligen har man varit så överväldigad av den tyska protestantismens maktighet, att det egna initiativet förlamats. Det är betecknande, att när någon gång en engelsk eller fransk andaktsbok införlivas med den svenska litteraturen (t. ex. Bayles *The Practice of Pietie* eller Jean de la Serres *Le douces pensees de la mort*) är den översatt från en tysk version.

Andra avdelningen av Dr. Lindquists bok utgör en undersökning av karakteristiska drag i stormaktstidevarvets andaktslitteratur. Det visar sig här, att stormaktstidevarvet är mycket litet originellt, då det gäller bönelitteraturen. Den har knappast ett enda nytt drag att uppvisa i jämförelse med den föregående epoken. Reformationstidens karakteristiska drag gå igen, ehuru ofta i förstärkt och utvecklade form.

Undertecknad har beträffande reformationstidens bönböcker påpekat deras i jämförelse med medeltida andaktslitteratur påfallande starka biblicitet och framhållit detta som ett reformatoriskt karakteristikum. Det resultat Dr. Lindquist kommit till på denna punkt, synes mig bekräfta denna iakttagelse. »Såsom reformatoriskt huvuddokument har Romarbrevet en central ställning i andaktslitteraturen», påpekar han bland annat. Det verkar därför onekligen inte så litet överraskande, när han till sist finner »det icke vara fullt riktigt att framhålla bibliciteten i bönböckerna som ett speciellt reformatoriskt karakteristikum».

Det polemiska drag, som är utmärkande för reformationstidens bönelitteratur, återfinnes även i stormaktstidevarvets bönböcker. Här kan man emellertid möjligen upptäcka ett nytt drag, så tillvida som polemiken riktar sig icke blott mot påven, turken och de reformerta utan börjar vända sig också mot »munkristendom» och död tro med kritik av vanemässig kyrko- och nattvardsgång och med krav på omvändelse och helgelse. Här spåras ett begynnande pietistiskt inflytande.

Den tendens till andaktslivets reglering, som spåras under senare hälften av 1500-talet, och som ju motsvarar ett legitimt behov

i fromhetslivets vård, utvecklades ytterligare under 1600-talet. Redan titlarna på flera av andaktsböckerna vittna om vilken vikt som lades på andaktslivets *övning*. Bayles bok heter: Praxis Pietatis, Thet är: Gudachtigheetz Öfning, Johan Gerhards Dageliga Gudachtighets Öfning. På titelbladet till Andelig Pärleskrud heter det, att boken är sammanfattad »Uti en sann och nödig Gudachtighets Öfning», och en Psaltarbönbok av Olof Sparrman kallas Konung Davidz Psaltares Öfningzmönster. Men detta betonande av ett reglerat andaktsliv drevs stundom alltför långt. När Praxis Pietatis och Andächtig Siäls Andelige Slag-Uhr angiva särskilda andaktsövningar för varje timme på dygnet och för så gott som varje upptänklig sysselsättning, eller när en tröstebok som Wagners Husbiblia bjuder på särskilda böneformulär för icke blott fiskare och sjömän utan smeder, grytgjutare, guldsmeder och kruk-makare, för pärlstickare, »Apotekare, Balberare och them som sår läkia, Sångare, Fedlare, Pipare och the som spela på andra Instrument och allehanda Strängespel» etc. etc., har man tydligen hamnat i överdrifter, som icke äro ägnade att gagna ett sunt andaktsliv.

Korsfromheten, fruktan för den demoniska världen, för döden och domen, den från mystiken övertagna pessimistiska världs- och människouppfattningen, Jesus-fromheten och brudmystiken, passionsbetraktelsen med dess sentimentala blods- och sårkult — allt detta, som vi funnit utmärkande för andaktslitteraturen under reformationstidens senare hälft, återkommer i 1600-talets andaktslitteratur i förstärkt form. Också de medeltida språk- och stilformerna med antiteser och assonanser och retoriska figurer leva alltjämt kvar, tillsatta med barockens formelement med dess förkärlek för emblematiske uttryck och bombastisk överdrift.

Det förreformatoriska materialet fortsätter nämligen att inströmma i den evangeliska andaktslitteraturen. På dess höjdläge, såsom t. ex. hos Arndt, har detta förreformatoriska stoff upphört att vara långods; det har så genomsyrat det evangeliska fromhetslivet, att det blivit till ett med det. Dr. Lindquist berör i korthet frågan om orsakerna till det medeltida materialets rika förekomst i den evangeliska andaktslitteraturen. Han inskränker sig till att redogöra för de synpunkter, som Althaus, undertecknad och senast Maria Hagedorn framfört. Måhända skulle det löna sig att gå ett steg vidare och undersöka, om icke mycket av detta medeltida stoff är icke blott »medeltida» utan evangeliskt, allmänkristet. Evangeliet fanns ju, ehuru dolt av mycken bråte, också i den medeltida kyrkan.

Utforskandet av andaktslitteraturen är en central kyrkohistorisk uppgift. Med den kommer man det praktiska fromhetslivet, sådant det levdes bland menige man i vårt folk, på spåren, och det visar sig, att detta fromhetsliv i många avseenden var rätt olika det som kommer till synes i den samtida förkunnelsen och i tidens teologiska formuleringar. Dr. Lindquist har med sitt samvets-

granna arbete kartlagt ännu ett århundrade av den privata andaktslitteraturens historia. Man önskar honom god fortsättning, icke blott med den uppgift han nu närmast förbereder, en undersökning av de otryckta bönböckerna under 1600-talet, utan också med utforskandet av de följande epokernas andaktslitteratur. 1700- och 1800-talen med deras många nya rörelser och riktningar böra bli icke mindre intressanta i detta stycke.

Jönköping den helige Martins dag 1939.

Sigfrid Estborn.

Grundtvigstudier.

Varje nytt arbete om Grundtvig som kommer i ens hand måste hälsas med glädje. Detta vare sig det rör Grundtvig som psalmdiktare eller tar upp till behandling andra sidor av den mångsidigt verksamme mannens gärning. Man torde också kunna konstatera, att liksom hans egen produktion var oerhört omfattande, så är också litteraturen om honom imponerande.

Pastor Uffe Hansen i Ubberup begynner förordet till sin redogörelse för Grundtvigs psalmdiktning med att fastslå att i den danska menighetens rika psalmskatt utgöres den största och viktigaste delen av de psalmer som Grundtvig har diktat eller dragit fram och förnyat från den äldre psalmdiktningens tid. Hans psalmer ha också vunnit allt större och större plats i psalmböckerna. Det känna också vi till från revisionsarbetets gång under de många åren i vår egen psalmboks historia. Resultatet se vi i 1937 års psalmbok.

Uffe Hansen vill icke tjäna ett vetenskapligt syfte med sin bok utan ett folkligt, och framställningens avsikt är, säger han, desamma som psalmernas: att tjäna den kristna menigheten till upplysning och berikande. Att emellertid Hansen måst arbeta efter vetenskaplig metod, gå till källorna, originalhandskrifterna där de finnas, följa texternas vidare öden, klarlägga, så långt sig göra låter, litterära och teologiska och andra faktorer, som bidragit till psalmens genesis, det säger sig självt.

Avsikten är tacknämlig. Och någon samlad beskrivning på Grundtvigpsalmernas tillblivelse finnes icke tidigare. Författaren förebådar också en andra del av sitt arbete, vilken skulle föra framställningen fram från 1838—1872, alltså till Grundtvigs sista år.

Boken har en vacker titelvignett, som så ofta i danska böcker,

Uffe Hansen. Grundtvigs Salmedigtning. Dens historie og indhold. I 1810—1837. 350 sid. Odense Andelsbogtrykkeri. (Utan prisuppgift).